

ОСОБЛИВІСТЬ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ РОСЛИННОГО СВІТУ

Загальна декларація прав людини – перший універсальний міжнародний акт з прав людини, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Декларація складається з Преамбули й 30 статей, у яких проголошено коло основних цивільних, політичних, соціальних, економічних і культурних прав та свобод людини. Незважаючи на те, що цей документ не є міжнародним договором, він отримав достатнього поширення й здобув на сьогоднішні обов'язкову силу.

Значення Загальної декларації важко переоцінити, бо саме в ній було проголошено право людини на життя. По суті, вже значно пізніше, на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища (1972 р.) було передбачено, що людина має право на сприятливе довкілля, якість якого дає змогу вести гідне, благополучне життя [11, с. 11].

На даний час законодавство України, насамперед Конституція (1996 р.) і Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) [7;

1991. – № 41. – Ст. 546] закріпили низку екологічних прав. Як зазначають правознавці, в умовах складної екологічної ситуації в країні, низької ефективності природоохоронної діяльності держави законодавче (особливо конституційне) закріплення екологічних прав має велике як політичне, так і юридичне значення [4, с. 139]. Саме тому зараз як ніколи актуальним є питання щодо екологічних прав, зокрема, прав на об'єкти рослинного світу.

Якщо дослідження екологічних прав постійно перебувають в полі зору вчених, фахівців екологічного права, Г.В. Анісімової, М.М. Бринчука, М.В. Краснової [Див.: 10, с. 66-80; 4; 9, с. 39-66] та інших, то проблема сутності й особливостей прав на об'єкти рослинного світу залишаються без уваги науковців. Саме тому й виникла необхідність у з'ясуванні вказаних питань.

Мета статті – обґрунтувати методологічні засади побудови системи екологічних вимог, зокрема флористичних, визначити їх сутність з точки зору загальної

теорії права. З урахуванням цього завданням роботи є проведення комплексного аналізу чинного екологічного законодавства щодо зазначеної проблеми, сформулювання поняття «флористичні вимоги».

Теоретичні й практичні підвалини статті ґрунтуються на працях учених теорії держави і права: С.С. Алексєєва, В.О. Котюка, А.М. Колодія, В.В. Копєйчикова, С.Л. Лисенкова [Див.: 13; 17; 20], а також екологічного права – Б.Ж. Абдраїмова, М.М. Бринчука, С.О. Боголюбова, Ю.Є. Виноградова, А.К. Голиченкова, І.І. Каракаша, О.І. Крассова, К.В. Новикової, О.О. Погрібного [Див.: 1; 2; 4; 8; 14; 15; 21] та ін. Крім того, в статті використані доробки фахівців у галузі природничих наук, зокрема М.Ф. Реймерса [18].

Досліджуючи основні права на об'єкти рослинного світу – право власності, користування (в тому числі й на умовах оренди), сервітутні права тощо, слід, на нашу думку, зупинитися ще на одному важливому питанні, безпосередньо пов'язаному з указаною проблемою. Воно стосується з'ясування сутності особливих умов, що висуваються до суб'єктів, які користуються відповідними правами на об'єкти рослинного світу. Ідеться про екологічні вимоги; положення ж щодо них сьогодні знайшло своє відбиття як у флористичному, так

і в екологічному законодавстві.

Так, зазначений Закон України названим правам приділив достатньо значну увагу, включивши до свого змісту ст. 40 «Додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів». До того ж і Закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р. вказаним положенням присвятив окрему статтю – «Основні вимоги до охорони, використання й відтворення рослинного світу» [7; 1999. – № 18. – Ст. 775].

Незважаючи на вказані приписи, існуючі в законодавстві, ґрунтовних наукових розробок ученими-правознавцями щодо цієї проблематики не провадилося, хіба що деяку увагу названим питанням науковці приділили в навчальній літературі [Див.: 9, с. 120-123; 12]. Але дослідники в основному не розглядали проблему в цілому, а зупинялися на її певних аспектах, що стосувалися екологічних вимог стосовно певного природного об'єкта – лісів, вод, надр тощо або ж навіть конкретно визначеного природного об'єкта – озера, ріки та ін. Приміром, ними визначалися вимоги до водного режиму озера Байкал [8, с. 51]. Побічно такі доробки здійснювали вони й стосовно певних вимог у сфері лісових правовідносин [14].

Як слушно зауважують провідні вчені в царині екологічного права, ще й дотепер не до-

сягнуто одностайності у визначенні, використанні й тлумаченні еколого-правової термінології, що застосовується в науковому вжитку, навчально-методичних джерелах і законодавстві. Бракує чіткості, точності, одноманітності, зрозумілості щодо трактування таких основних екологічних понять, як «природа», «природні об'єкти», «навколишнє природне середовище», «екологія», «екологічні вимоги» та ін. [15, с. 7].

Звертаючись до напрацьованих загальної теорії права, підкреслимо, що оперування юридичними термінами в їх точному смислі забезпечує високий рівень законодавства, доступність у визначенні та зручність у застосуванні. Тому надзвичайно важливо, щоб у терміни вкладався однаковий смисл, щоб вони були сталими, доступними для розуміння [17, с. 348].

Має значний інтерес для наших подальших наукових пошуків саме поняття «екологічні вимоги», встановлення його сутності, окреслення видів цих вимог, їх наукова класифікація, з обов'язковим урахуванням насамперед здобутків у сфері загальної теорії права, а також інших галузей права. Передовсім зупинімося на тлумаченні терміна «екологічні вимоги», для чого звернімося спочатку до чинного законодавства – екологічного і флористичного.

Згаданий Закон від 25 червня 1991 р. не містить легальної дефініції правової категорії «екологічні вимоги». Що ж стосується флористичного законодавства, а також інших підгалузей екологічного законодавства, то треба сказати, що трактування цього поняття в ньому теж бракує. Між тим цим терміном користуються доволі активно законодавчі акти, наприклад, відповідні екологічні Закони України («Про тваринний світ», «Про охорону атмосферного повітря» тощо), кодекси України (Земельний, Водний, Лісовий та ін.), а також інші галузі законодавства. Підкреслимо, що 24 червня 2004 р. було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України з метою забезпечення врахування екологічних вимог у процесі приватизації» [16; 2004. – № 29. – Ст. 1949].

Термін «вимоги» в правовій літературі, на відміну від законодавства, застосовується досить неоднозначно: він охоплює вимоги і «законодавчі», і «правові», й «основні» [2] стосовно різних сфер правового регулювання екологічних відносин, хоча за своєю сутністю в названих випадках і йдеться саме про відповідні вимоги екологічні. Цей висновок впливає з аналізу тих положень, що розглядаються науковцями.

У вітчизняній науковій літературі фундаментального дослідження категорії «екологічні вимо-

ги» ще не провадилосся, хоча, повторимося, оперують ним порівняно давно. Серед фахівців же зарубіжних країн його вже ретельно вивчали, тому є сенс звернутися до їх напрацювань щодо розглядуваного поняття. Отже, під ним слід розуміти вимоги, встановлені законодавчими та іншими нормативними актами в царині природокористування й охорони навколишнього середовища [4, с. 385]. Також під ними мають на увазі обов'язкові вимоги, визначені в законодавчих і нормативних документах стосовно забезпечення раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища, захисту здоров'я й генетичного фонду людини [21, с. 165]. У правових джерелах сформульовані й інші дефініції екологічних вимог. Наприклад, ось як трактує останні словник-довідник М.Ф. Реймерса: «...Це комплекс вимог до якості повітря, вод, сировини, харчової та промислової продукції, технології виробництва, технологічних викидів і методів їх очистки й відводу» [18, с. 520]. Або ось визначення фахівців Республіки Казахстан: «Екологічні вимоги – вимоги (приписи, обмеження, заборони) з охорони навколишнього середовища, що містяться в нормативно-правових і нормативно-технічних актах» [15, с. 99].

Наведені поняття рекомендуємо прийняти до уваги для

встановлення сутності цього терміна. Не зайве буде звернутися й до самого визначення «вимоги» й «умови»: умова – правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь [6, с. 1295]; вимога – дія за значенням «вимагати»; побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечення норми, правила, яких хто- або що-небудь має дотримуватися; потреби, запити, які хто- або що-небудь має або ставить до когось чогось [6, с. 101].

Таким чином, можемо констатувати, що в основному наведені науковцями дефініції, по суті, не дуже відрізняються від формулювань, запропонованих тлумачним словником.

Що ж стосується вимог, установлених щодо різних видів діяльності юридичних і фізичних осіб стосовно рослинного світу, тобто флористичних вимог, то доцільно було б інтерпретувати їх наступним чином: *це система вимог (правил, умов, обмежень) закріплених законодавством у сфері охорони, відтворення й використання об'єктів рослинного світу.*

Вважаємо за необхідне розглянути, як же можна систематизувати екологічні вимоги. Для цього варто звернутися до чинного законодавства України й держав зарубіжжя. Це перш за все норми Законів України: «Про охорону навколишнього природного

середовища», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ» [16; 2002. – № 2. – Ст. 47], «Про охорону атмосферного повітря» [16; 2001. – № 31. – Ст. 1383], Лісового, Водного, Земельного та інших кодексів України.

У них всіх і в подібних нормативно-правових актах (маються на увазі Закони) існують відповідні приписи щодо встановлення конкретних екологічних вимог. Різниця між ними полягає в наступному. Якщо приписи Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» стосуються всіх без винятку природних ресурсів (тваринного й рослинного світу, земель, надр, вод природно-заповідного фонду, атмосферного повітря тощо), то відповідні поресурсові кодекси містять уже вимоги щодо конкретного виду природного ресурсу (окремо щодо вод, рослинного світу, земель та ін.).

Такий підхід законодавця, підкреслимо, слід визнати цілком послідовним, зважаючи на диференціацію й уніфікацію, що притаманні саме екологічному законодавству. Що ж стосується назви певних видів вимог, то вважаємо, що за родове потрібно взяти саме поняття «екологічні вимоги»; конкретні ж види останніх щодо окремих природних об'єктів необхідно назвати відповідно: (а) флористичні вимоги – щодо об'єктів рослинного світу;

(б) фауністичні – стосовно тваринного; (в) водні – щодо водних об'єктів; (г) надрові – стосовно надр; (д) атмосферно-повітряними – щодо атмосферного повітря і т.д. Тим паче це може мати місце з огляду на існуючі доробки вчених – фахівців з екологічного й земельного права Російської Федерації й Казахстану. Науковці цих держав при розгляді земельних правових відносин вирізняють вимоги екологічні й земельно-аграрні [1, с. 223].

У свою чергу, серед, принаймні, вимог флористичних можна виокремити специфічні, властиві, наприклад, використанню, охороні або відтворенню окремої категорії чи виду об'єктів рослинного світу, що виділяються згідно з проведеною в цій роботі класифікацією. Це можуть бути такі об'єкти рослинного світу, як занесені до Червоної книги України, віднесені у встановленому законом порядку до Зеленої книги, визначені як отруйні або такі, що містять наркотичні речовини, та ін.

Отже, система досліджуваних вимог має наступний вигляд: (1) екологічні вимоги (їх слід вважати загальними); (2) поресурсові – земельні, водні, флористичні тощо (вони є основними для певного природного об'єкта); у той же час серед кожного виду основних вимог є специфічні (спеціальні), про які може йти

мова при користуванні, охороні й відтворенні певної категорії природного об'єкта.

Існуючим загальним екологічним вимогам у питаннях використання природних ресурсів мають відповідати всі інші вищевказаних їх види. Вони є спільними для всіх підгалузей екологічного права, мають різний конкретний смисл у кожній з підгалузей екологічного права, в тому числі й у флористичному праві.

Слід зазначити, що в юридичній літературі свого часу провадилася класифікація екологічних вимог, яка базувалася на російському законодавстві. Так, І.Ф. Панкратов запропонував поділити екологічні вимоги на загальні і спеціальні. До першої групи вчений відніс ті з них, які стосуються розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, вводу в експлуатацію підприємств, споруд та інших об'єктів. У цьому випадку йдеться про стадії екологічно шкідливої діяльності. Окрім того, до цієї групи треба приєднати й вимоги до експлуатації підприємств, споруд, інших об'єктів і виконання іншої діяльності, тобто треба вести мову про об'єкти й види останньої. До другої групи фахівець відніс конкретні показники й вимоги екологічної безпеки й охорони здоров'я населення, майна громадян, охорони й оздоровлення навколишнього природного середовища

[22, с. 379-383].

Наведена систематизація екологічних вимог є вдалою й доречною, зважаючи на відповідну редакцію Закону РФ від 19 грудня 1991 р. «Об охране окружающей природной среды» [5], а також на ту обставину, що в такому випадку аналізу зазнали всі екологічні вимоги, а не тільки обов'язкові для конкретного виду дій, точніше, використання природних ресурсів.

На сьогодні, зауважимо, екологічне законодавство Російської Федерації теж оновлюється. Федеральний закон від 10 січня 2002 р. «Об охране окружающей среды» [19], по суті, визначив принципи охорони не навколишнього середовища, а вже господарської та іншої діяльності. Серед них названо забезпечення інтегрованого й індивідуального підходів до встановлення вимог у царині охорони довкілля до суб'єктів господарської та іншої діяльності, які її здійснюють або планують. Окрім того, гл. 7 присвячена саме питанням, пов'язаним з вимогами в зазначеній сфері. У даному випадку окреслено певні заборони, обов'язки щодо різних видів діяльності в сільському господарстві, на транспорті, в енергетиці тощо. У випадках порушення зазначених вимог передбачаються такі юридичні наслідки, як можливість обмеження, призупинення чи взагалі

припинення діяльності, що призводить до відповідних заборон.

Цей Федеральний Закон РФ містить ст. 50 «Охрана окружающей среды от негативного биологического влияния». Згідно з нею забороняється вирощення, розведення й використання рослин, тварин та інших організмів, не властивих природним екологічним системам, а також утворених штучно, без опрацювання ефективних заходів з попередження їх неконтрольованого розмноження, без позитивного висновку державної екологічної експертизи чи дозволу федеральних органів виконавчої влади, що здійснюють державне управління у сфері охорони довкілля, або інших органів відповідно з їх комплектацією й законодавством РФ.

Вивчаючи екологічне законодавство республіки Казахстан (Закон РК «Об охране окружающей среды» 1997 р.), К.В. Новикова звернула увагу на безсистемність екологічних вимог, закріплених на правовому рівні. Вона пропонує їх класифікувати за такими критеріями, як-от: (1) рівень і характер актів законодавства – законодавчий, підзаконність республіканських нормативів, документи екологічного планування; (2) стадії господарської діяльності; (3) категорії «загальні екологічні вимоги» і «спеціальні екологічні вимоги», а також ті, що стосуються екологічної небезпе-

ки тієї чи іншої господарської діяльності [15, с. 99, 100].

Як бачимо, законодавство і Російської Федерації, і Республіки Казахстан містить майже однакові названі види екологічних вимог. Що ж стосується екологічного законодавства України, тут маємо констатувати наступне.

Закон України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища», як уже зазначалося, розрізняє екологічні вимоги, що встановлюються: (а) при використанні природних ресурсів і (б) під час здійснення будь-якої діяльності, яка може вплинути на стан довкілля. До другого виду вимог треба віднести екологічні вимоги, що ставляться: (а) до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію й експлуатацію підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 51), (б) до розміщення й розвитку населених пунктів (ст. 59), а також деякі інші.

Проаналізувавши наведені 2 види екологічних вимог, можемо констатувати, що між ними є відчутна різниця. Так, екологічні вимоги при використанні природних ресурсів безпосередньо стосуються саме використання їх. Що ж до другого виду вимог, то на використання цих ресурсів вони впливають опосередковано.

Детальніший розгляд першого виду вимог має послужити об'єктом наступних поглиблених

наукових пошуків. Наприкінці варто зауважити, що висвітлена в роботі проблема потребує подальшого дослідження з огляду на необхідність вивчення таких питань, як установлення сутності

правових вимог з точки зору загальної теорії права, специфічних вимог, притаманних саме флористичному праву, та багато інших, пов'язаних із зазначеною тематикою.

Список літератури: 1. Абдраимов Б.Ж., Боголюбов С.А. Земельное право России и Казахстана: проблемы развития, процессуальные формы реализации. – М.: Юристъ, 2007. – 454 с. 2. Аграрное, земельное и экологическое право Украины: Учеб. пособ.: Особ. части учеб. курсов / Под ред. Поаробного А.А., Каракаша И.И. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – 560 с. 3. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 704 с. 4. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юрид. учеб. завед. – М.: Юристъ, 2000. – 688 с. 5. Ведомости Верховного Совета РФ. – 1992. – № 10. – Ст. 457; № 10. – Ст. 459; 1993. – № 29. – Ст. 1111. 6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – С. 1295. 7. Відомості Верховної Ради України. 8. Голіченко Л.Н. Эколого-правовой словарь // Эколог. право. – 2005. – №2. – С. 51. 9. Екологічне право України: Акад. курс / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2005. – 848 с. 10. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. А.П. Гельмана й М.В. Шульга. – Х.: Право, 2005. – 384 с. 11. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. – Львів: Екоправо, 2002. – 280 с. 12. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. // Екологічне право: Навч. посіб. – 3-тє вид. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 224 с. 13. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. 14. Крассов О.И. Право лесопользования в СССР. – М.: Наука, 1990. – 238 с. 15. Новикова Е.В. Теоретические проблемы развития экологического законодательства в Республике Казахстан. – М.: Юристъ, 1999. – С. 7. 16. Офіційний вісник України. 17. Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 348. 18. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с. 19. СЗ РФ. – 2002. – № 2. – Ст. 133. 20. Теорія держави і права: Навч. посіб. / За заг. ред. С.П. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 368. 21. Экологическое право: Курс лекций и практикум / Под ред. Ю.Е. Виноградова. – М.: Экзамен, 2007. – 543 с. 22. Экология: Юридический энциклопедический словарь / Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Норма, 2000. – 448 с.

Надійшла до редакції 01.10.2008 р.